

مجموعه اسناد و هم خاطرات. اسناد وزارت کشور که در بایگانی سازمان اسناد ملی نگهداری می‌شوند و به وسیله کاوه بیات با عنوان **ایران در جنگ جهانی اول: اسناد وزارت داخله منتشر شده** به خوبی نفوذ آلمانها را آشکار می‌سازد. از جمله آثاری که مورد استفاده قرار گرفته شده، اسناد پلیس مخفی است که به وسیله ایرج افشار با عنوان **خاطرات و اسناد مستشارالدوله صادق، مجموعه سوم: راپورتهای پلیس مخفی به چاپ رسیده است**. در مورد خاطرات، علاوه بر کتاب **خاطرات سپهر**، از **خاطرات خزعلزاده**، به خصوص، استفاده شده است که اطلاعات دقیق و کاملاً جالبی در مورد فعالیت آلمانها در ایران به ما می‌دهد.

این اثر علاوه بر اشاره به تاریخ روابط آلمان و ایران در جنگ جهانی اول، دیدگاه دولتمردان فرانسه را نسبت به نفوذ آلمانها در ایران نیز مورد بررسی قرار داده و از زوایای مختلف به تحلیل و ارزیابی آن پرداخته است.

محمد عوادزاده

نقش علمای شیعه در برابر استعمار

(۱۹۰۰ تا ۱۹۲۰ / ۱۲۷۹ تا ۱۲۹۹ ش)

سلیم الحسنى. دور علماء الشيعة في مواجهة الاستعمار ۱۹۰۰ - ۱۹۲۰. بيروت، التدبير للدراسات والنشر، ۱۹۹۵ م / ۱۴۱۵ هـ. ۲۴۴ صفحه، قطع رقیمی.

شیعه به مثابه یک جریان احیایگر نظام ارزشی اسلام از پگاه بعثت حضرت محمد (ص) تا حال حاضر، در درازای تاریخ مطرح بوده است. کارکردهای اجتماعی و سیاسی شیعیان غالباً منبعث از موضعگیریهای ائمه اطهار علیهم السلام و نقش تعیین‌کننده آنان در راهبری جامعه بوده است، و این در حالی است که شیعیان همواره مورد تعرض بوده‌اند و از سوی حاکمیت جور تلاش فراوان به منظور سلب پایگاه مردمی راهبران آنان در جامعه به عمل آمده است.

عملیات ترور و تسویه حساب‌ها، توسل به زور و خشونت، دستگیری، زندان و شکنجه هرگز موجب نشد تا ائمه شیعه از ایفای نقش حساس خود در جامعه غفلت

کنند. این نقش هدایتی، در فراگرد تاریخ، متناسب با اوضاع اجتماعی و تحلیل ائمه از آن، برای حفظ و اعتلای مکتب و کیان اسلام، آغاز می‌شد.

در بی غیبت دوازدهمین امام شیعیان حضرت مهدی (عج) به سال ۳۲۹ هـ موقعیت خاصی پدید آمد. در دوره غیبت، راویان حدیث و فقها عهده‌دار تشریح و تبیین احکام اسلام و پاسخگویی به پرسشهای شیعیان شدند؛ بعدها نیز مرجعیت شیعه تکوین یافت و پیوند مستحکمی میان مرجعیت و مردم برقرار گردید. این رهبری دینی هم دارای مشروعیت بود و هم مقبولیت؛ زیرا که مراجع، نواب پیشوایان معصوم شیعه بودند و مردم نیز آنان را ملجأ و پناهگاه خود به شمار می‌آوردند. شیعیان به علمای خود از منظر راهبران روشنگر احکام شرعی می‌نگرند که حجت خدا در زمین و فریادرس آنان به‌گاه نصرت‌خواهی هستند. وارستگی و پارسایی علمای شیعه موجب فزونی احترام و علاقه مردم به آنان است. از دلایل عمده بقای کیان شیعه، ارتباطات مردمی علما با مردم است. با پیدایی و تطور شکل نوین استعمار در اواخر قرن نوزدهم، طرح و برنامه‌ریزی به منظور استثمار فزون‌تر ملل، به‌ویژه کشورهای اسلامی، مطمح توجه غارتگران قرار گرفت. از همین زمان است که ما شاهد ایفای نقش ویژه علما به منظور رویارویی با تحریکات، دسیسه‌ها و توطئه‌های استعمارگرانه می‌شویم. مطالعه و بررسی چگونگی افزایش قدرت و نفوذ اجتماعی روحانیان شیعه در جریان نهضتها و جنبشهای معاصر منطقه خاورمیانه حایز اهمیت است. تاکنون درباره نقش سیاسی علما، در خلال سده نوزدهم و اوایل قرن کنونی، پژوهشهایی انجام گرفته است. بررسی دیدگاهها و موضعگیریهای علمای شیعه و نقش آنان در برابر استعمار در مقطع زمانی دو دهه، از ۱۹۰۰ تا ۱۹۲۰م/۱۲۷۹ تا ۱۲۹۹ش در دوگستره ایران و عراق، موضوع بحث اثر حاضر است.

کتاب دارای مقدمه و پنج فصل است. فصل اول، به رویداد انقلاب مشروطیت ایران و تدوین قانون اساسی اختصاص دارد. فصل دوم، موضعگیری شیعه در برابر فعالیتهای استعمارگرایانه نورا مورد بررسی قرار داده است. در این بخش به واکنش جهان تشیع در برابر حضور نظامی استعمار ایتالیا در لیبی و صدور احکام جهاد از سوی علمای عتبات عالیات و همچنین اعلام جهاد در مقابل هجوم قوای روس به ایران اشاره شده است. فصل سوم، به جنبش مسلحانه شیعیان در جریان جنگ جهانی اول و اعلان جهاد علمای شیعه در برابر یورش انگلیسیها به عراق اختصاص دارد. در این فصل، تصاویر مکاتبات بزرگان عشایر بین‌النهرین و منطقه فرات مرکزی با مرجع بزرگ آیت‌الله سید محمدکاظم طباطبائی یزدی با بهره‌گیری از مجموعه نامه‌های دستنویس آیت‌الله یزدی که نزد سید

عبدالعزیز طباطبایی است، گراور شده است.

در فصل چهارم، نگاهی نو به موضعگیریهای آیت‌الله سید محمدکاظم یزدی افکنده شده است. در این بخش موضوع قیام ۱۳۳۶ق نجف و نقش آیت‌الله یزدی در آن مورد بررسی قرار گرفته است،^۱ قیامی که به زعم پژوهشگران تاریخ معاصر عراق، مقدمه انقلاب استقلال این کشور در سال ۱۳۹۹ش را موجب شد و به رهایی این گستره اسلامی از زیور یسوع استعمار آشکار انگلیس انجامید. در فصل پنجم، رویکرد صلحجویانه و استقلال طلبانه شیعیان به رهبری روحانیان که منجر به انقلاب استقلال عراق گردید، بررسی شده است.

نویسنده کتاب در تحقیق ارزنده خود از مراجعه به منابع فارسی غفلت نورزیده و این مراجعه در جای جای اثر وی مشهود است. از جمله آن منابع کتابهایی است مانند: تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق / عبدالهادی حائری؛ مقدمات مشروطیت / هاشم محیط مافی؛ تاریخ سیاسی معاصر ایران / جلال‌الدین مدنی؛ تاریخ مشروطیت ایران / احمد کسروی؛ مرگی در نور، زندگانی آخوند خراسانی / عبدالحسین مجید کفائی؛ نهضت روحانیون ایران / علی دوانی؛ سیاحت شرق: آقا نجفی قزوچانی؛ مجموعه‌ای از رسائل، اعلامیه‌ها، مکتوبات و ... شیخ شهید فضل‌الله نوری / محمد ترکمان؛ تاریخ انقلاب مشروطیت ایران / مهدی ملک‌زاده؛ تاریخ استقرار مشروطیت در ایران / حسن معاصر؛ یک صد سال مبارزه روحانیت مرقی / عبدالرحیم عقیقی بخشایشی و ... که موجبات غنای این اثر را فراهم آورده‌اند. ترجمه فارسی این کتاب به زودی از سوی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران در اختیار پژوهشگران قرار خواهد گرفت.

صفاءالدین تبرانیان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. به منظور آگاهی فزونتر در این زمینه بنگرید به: تاریخ معاصر ایران (فصلنامه)، س ۱، ش ۱، بهار ۱۳۷۶، تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران؛ مقاله «قیام نجف علیه انگلیس و تکوین جمعیت نهضت اسلامی» به قلم صفاءالدین تبرانیان، ص ۹ تا ۴۹. همچنین مراجعه شود به: میراث اسلامی ایران، دفتر سوم، به کوشش رسول جعفریان، قم: انتشارات کتابخانه حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره)، مقاله «تاریخ نوره نجف»، ص ۲۵۷ تا ۳۱۵. برای نوشتن این مقاله از جزوه یادداشت‌های روزانه از جنگ نجفها با حکمفرمایان انگلیس استفاده شده است. مقاله به خط علامه شیخ محمدامین صدرالاسلام خوئی است که از شاگردان برجسته آیت‌الله شیخ‌الشریعه اصفهانی بوده است؛ و به شماره ۹۳۲۲ در کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی نگاهداری می‌شود و به کوشش سید احمد حسینی اشکوری در مجموعه میراث اسلامی ایران چاپ شده است.